

Людмила Боярова, канд. філол. наук

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

СЛОВНИКОВА КОДИФІКАЦІЯ І ТЕРМІНОЛОГІЧНА НОРМА

(90-і роки ХХ століття – початок ХХІ століття)

Словник є однією із форм зберігання й систематизації відомостей про світ, банком спільних знань носіїв мови. Подана в лінгвістичному словнику інформація про мову повинна бути експліцитно та імпліцитно адекватною всій сукупності знань про неї у мовному колективі. Лексикографічна праця має моделювати мовну свідомість носіїв мови, усувати розбіжність між індивідуальним знанням людини і знанням усього мовного колективу, тому лексикограф є, власне, носієм колективного знання, що покладає велику відповідальність на автора словникарської праці.

Опрацьовуючи мовний матеріал, автор будь-якого словника має порушувати низку лінгвістичних проблем, зокрема визначати серед усіх засобів вираження смислової одиниці саме нормативні й пропонувати для вжитку користувачеві. На розв'язання цієї проблеми впливають мовна політика в державі, рівень розвитку лінгвістичної теорії мовної норми (зокрема розроблення критеріїв нормативності), а також те, наскільки суб'єктивно вирішує питання нормативності одиниць мови лексикограф.

Лінгвісти розрізняють два значення терміна "норма": загальноприйняте вживання та правила, вказівки до вживання, зафіксовані підручниками, словниками, довідниками. Виникає питання: що саме визначає мовну норму в термінології – сфера функціонування чи сфера фіксування? У зарубіжному мовознавстві поширена думка, що, перш ніж визначити норми творення і вживання термінів, логічно було б дослідити їхнє функціонування в реальних наукових текстах, у професійному мовленні фахівців і врахувати ці дані для наукових рекомендацій. Отже, фахова усна мова та наукові тексти мають бути базовими для спеціальних словників і довідкової літератури. Але на початку 90-х років ХХ століття сфера функціонування української термінології не могла бути провідною, бо в Україні тривалий час

з позамовних причин надавалася перевага російській мові у всіх галузях суспільного життя, що призвело до появи великої кількості скалькованих і запозичених із цієї мови термінологічних одиниць у науковому та професійному обігу українців. Відповідно словники різного типу пропонували фахівцям багато термінів з непродуктивними в українській мові моделями, які суперечили системі української мови, і це негативно позначилося на формуванні національного термінофонду. Отже, в українських термінологів не було підстав уважати поширеність терміна у сфері функціонування та засвідчення у сфері фіксування показником його нормативності. Щоб усталити певні мовні зразки в термінології (тобто нормалізувати її), науковцям довелося спочатку розробляти обґрунтовані системою української мови рекомендації щодо творення й використання термінів, відбивати це в певних правилах та фіксувати пропоновані термінологічні одиниці у словниках (тобто кодифікувати їх). З 90-х років за умови наявності у сфері функціонування національної термінології великої кількості ненормативних одиниць сфера фіксування термінів стає, власне, визначальною для встановлення термінологічної норми та поширення її у мові фахівців на всій території України. Проте термінологічну мовну норму не треба розглядати тільки як сукупність рекомендацій, і українські термінознавці говорять про наукове і максимально об'єктивне взаємопроникнення сфери функціонування і сфери нормалізації [4].

Мовна норма в термінології належить до кодифікованих норм, тобто суспільно усвідомлених і зафіксованих словниками та іншою спеціальною літературою. Слід назвати такі позитивні риси кодифікації: вона дозволяє замінити інтуїтивні уявлення про норму (імпліцитна норма) знанням норми (експліцитна норма), сприяє стабільності термінологічної мовної норми на всій території поширення мови. Проте кодифікація не завжди відбиває змінення в сучасній лінгвальній реальності, а також у теоретичному осмисленні норми й оцінюванні нормативності засобів мови в мовному колективі. Це можна пояснити, по-перше, тим, що внаслідок дії внутрішніх

закономірностей у мові та нормалізаторної роботи відбувається постійне змінення мовної норми в українській термінології, що вимагає і періодичного оновлення кодифікації, але швидкість змінювання термінологічних норм випереджає укладання словників. В історії української лексикографії ніколи не було таких темпів оновлення кодифікації термінів, як за останні роки, що позначилося на її якості. По-друге, автори термінографічних праць мають іноді досить суб'єктивні погляди на мовну норму, кодифікуючи одиниці, які об'єктивно не відповідають системі української мови, або новотвори, що не пройшли апробації в терміносистемах. Завдання кодифікації може змінюватися залежно від мовної політики й мовної ситуації, і тоді кодифікаційна діяльність набуває іншого змісту. Так, до 90-их років ХХ століття у сфері фіксування української термінології перевага надавалася зрусифікованим мовним одиницям (велика частина питомих термінів не підтримувалася кодифікацією), а з останнього десятиліття минулого сторіччя кодифікатори норми почали орієнтуватися на терміни, створені за продуктивними моделями української мови.

Оскільки термінологічна норма фіксується в певний момент розвитку, то кодифікація, на відміну від неї, є статичною і залишається незмінною до наступного оновлення. «Гнучка стабільність» норми (термін В. Матезіуса) може бути відображена тільки такою кодифікацією, яка враховує змінення і в сучасній лінгвальній реальності, і в оцінюванні нормативності засобів мови в мовному колективі, але при цьому вона не буде адекватною нормі, яка завжди ширша. У мовознавстві є думка, що кодифікація лише підкріплює зовні стабільність норм (Б. Гавранек, Б. Серебренников, Ю. Степанов). На наше переконання, відношення цих двох явищ не треба розуміти однобічно, як залежність або похідність кодифікації від норми. Свого часу А. Єдлічка наголосив, що саме в чеському мовознавстві стала приділятися спеціальна увага регулювальній функції кодифікації, кодифікаційної діяльності, кодифікаційного процесу й підкреслюватися їхня активна роль під час формування норми та її стабілізації [3, 136]. Зауважмо, що з 90-их рр.

минулого століття кодифікація відіграє особливо активну роль під час формування термінологічної норми в українських терміносистемах, тобто виконує регулювальну функцію. Кодифікацію можна розглядати як один із важливих етапів у становленні сучасної термінологічної норми в українських терміносистемах.

Кодифікація термінологічної мовної норми на різних етапах розвитку національної термінології і термінографії засвідчує змінення поглядів на нормування термінів, а також свідомий вплив суспільства на розвиток цієї норми. Проте необхідно зазначити, що такий вплив повинен мати певні обмеження, одним із яких є система мови, адже кодифікація тільки тоді може бути результативною, коли спирається на внутрішні закономірності й тенденції розвитку мови та обґрунтована мовознавчою наукою. У сучасному термінознавстві головною умовою нормативності терміна визнається відповідність його продуктивним моделям української мови (акцентологічним, словотворчим тощо). Отже, змінилася нормалізаційна база кодифікації сучасної української термінології.

Термінологічна норма фіксується насамперед у словниках, які мають оновлюватися після змінень у самій мові та в оціненні її засобів у мовному колективі. Словники (як термінологічні, так і загальномовні), опубліковані в останні роки, здебільшого відбивають основні рекомендації нормалізаторів сучасної української термінології, про що свідчить насамперед зменшення в них кількості синонімів та варіантів унаслідок усунення мовних одиниць із непродуктивними в українській мові моделями й надання переваги автохтонним українським термінам. Однак до цього часу лексикографічна практика в Україні не відповідає повною мірою рівневі теорії термінотворення, тому у сфері фіксації термінології словникарі продовжують пропонувати деякі старі імперативні (обов'язкові) й диспозитивні (варіативні) норми, що спричинює використання їх у сфері функціонування. Так, в обох виданнях Великого тлумачного словника сучасної української мови (ВТССУМ) [1; 2] усупереч змінам у теоретичному осмисленні

термінологічної норми необґрунтовано зафіксовано як диспозитивну норму деякі варіантні форми термінів (*буряківник, буряковод; доменник, доменщик; кривина, кривизна; жовтяниця, жовтуха; опуклість, випуклість* тощо) та терміни-синоніми (*бетонозмішувач, бетономішалка; виторг, виручка; доручення, довіреність; заручник, заложник; ковзаняр, конькобіжець; напад* (загострення хвороби), *приступ* тощо). Отже, у цій лексикографічній праці запропоновано на позначення того самого поняття не тільки питомі терміни, але й мовні одиниці, що з'явилися в українських терміносистемах під впливом російської мови і які нормалізатори української термінології не рекомендують кодифікувати.

Висновкова частина. У лінгвістиці майже всі теорії норми побудовані на первинності узусу, проте в українській термінології початку 90-их років ХХ століття сфера функціонування термінів не могла бути визначальною для встановлення термінологічної норми. В останнє десятиліття минулого сторіччя науковці почали оновлювати сферу фіксування національної термінології, яка стала підґрунтям для утвердження скорегованої норми в сфері її функціонування. Сучасний кодифікаційний процес має відбивати прагнення термінологів зафіксувати основні константні компоненти кожної терміносистеми й позбутися надлишкового варіювання в них. Особливістю нормалізаційного процесу в українській термінології є прагнення відновити національну ідентичність термінів на всіх мовних рівнях.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К., 2001.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., 2005.
3. *Едличка А.* Типы норм языковой коммуникации / Пер. с чешского // Новое в зарубежной лингвистике. Теория литературного языка в работах ученых ЧССР. М., 1988. – Вып. XX. – С. 135 – 149.
4. *Кияк Т.Р.* Лингвистические аспекты терминоведения. – К., 1989.